

نقش پیامبران در قالی رهبران جهان، بافته شده در کارخانه میلانی کرمان در دوره قاجار

ساحل عرفان منش*
حبیب الله کاظم نژادی**

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۷/۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۹/۷

چکیده

قالیچه‌های مشاهیر در دوره قاجار، از جمله آثار شاخص در این زمان هستند. از این نوع قالیچه، نمونه‌های متعددی بافته شده است و در هر نمونه، جایگاه و تعداد برخی انسان‌ها، از جمله پیامبران که در ردیف نخست قرار دارند، تغییر می‌کند. لذا با توجه به آن که حضور و نقش انسان در آثار هنری در هر دوره تاریخی، بیانگر اندیشه و تفکرات آن دوره است، جانشینی و هم‌نشینی انسان‌ها در این قالیچه‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌گردد. هدف این پژوهش، با لحاظ نمودن مطالعه نقش پیامبران در قالی بافت کارخانه میلانی کرمان، تبیین حضور پیامبران در میان رهبران جهان است. لذا این پژوهش به دنبال پاسخ به این سوال است که نقش پیامبران ادیان توحیدی در میان پادشاهان و فرمانروایان جهان چیست؟ و با توجه به ترکیب‌بندی تصویر، پیامبران از چه جایگاهی در میان بزرگان جهان برخوردار هستند؟ در راستای پاسخ‌گویی به پرسش‌ها، اطلاعات کتابخانه‌ای به روش توصیفی - تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نتایج تحقیق بیانگر آن است که به دلیل قرارگیری پیامبران در ردیف نخست در زیر سنتوری و با توجه به پوشش آن‌ها در قیاس با دیگر پیکره‌ها، پیامبران ادیان توحیدی با تأکید بر حضرت عیسی (ع)، از جایگاه والاتری برخوردار بوده‌اند. هم‌چنین به نظر می‌رسد طراح قالیچه، هم‌نشینی سه دین اسلام، مسیحیت و یهودیت و وحدت آن‌ها برای نظم جهان را ضروری دانسته است. طراح یا بافنده در قیاس با علم، ثروت و قدرت، دین را در ردیف نخست قرار داده است. این دین با هم‌نشینی مسالمت‌آمیز ادیان توحیدی معنا پیدا می‌کند که دوزبانه بودن فرش نیز در رسیدن به این هدف کمک کرده است.

کلیدواژه‌ها:

ادیان توحیدی، قالی رهبران جهان، قاجار، گفتمان دینی، گفتمان باستان‌گرایی.

* استادیار، گروه صنایع دستی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان. ایران (نویسنده مسئول) / erfanzan_61@arts.usb.ac.ir

** استادیار، گروه صنایع دستی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران / h.kazemi@arts.usb.ac.ir

۱. مقدمه

یکی از عقاید رایج دربارهٔ تصویر این است که عقاید فلسفی، مذهبی و گفتمان‌ها می‌توانند بر هنر هر دوره‌ای تأثیر بگذارند (Panofsky 1972, 7-9) با این وجود، هنرمند در قبال جامعه منفعل نیست بلکه نگاه وی به جامعه و فردیت وی نیز در اثر نشان داده می‌شود. ازجمله هنرهایی که در دورهٔ قاجار محمل اندیشه‌ها و گفتمان آن دوره می‌شوند، قالیچه‌های تصویری این زمان هستند. تصویری که در این دوره بر قالی نقش می‌بندد گویای مطالب بی‌شماری است که تحلیل آن‌ها می‌تواند بیانگر اندیشه‌ای باشد که در این دوره رواج دارد. برخی قالی‌ها در دورهٔ قاجار، زمینه‌ای برای تصاویر شاهان، فرمانروایان و بزرگان عالم می‌گردد. از آن‌جا که قالی در این دوره جایگاه ویژه‌ای در تجارت و صادرات ایران دارد و با توجه به علاقهٔ شرکت‌های اروپایی به این کالا، قالی بیش از دیگر هنرها، عرصه‌ای برای حضور اندیشه‌های دورهٔ قاجار می‌گردد. ازجمله قالی‌هایی که در این دوره به تعداد زیاد بازتولید می‌شدند، نمونه‌هایی هستند که به نام رهبران جهان، بزرگان عالم و مشاهیر شناخته می‌شوند که در برخی از آن‌ها پادشاهان ایران بافته شده‌اند و برخی دیگر، مشاهیر جهان را نشان می‌دهند. قالی‌هایی که به نام مشاهیر و رهبران شناخته می‌شوند معمولاً با نام حضرت موسی(ع) آغاز می‌گردند و به ناپلئون ختم می‌شوند. در این قالیچه‌ها، پیامبران دیگر ادیان توحیدی، ازجمله حضرت محمد(ص) و حضرت عیسی(ع)، نیز بافته شده‌اند. ازجمله این بافته‌ها، قالیچه‌ای است که در کارخانهٔ میلانی کرمان بافته شده است که در قیاس با قالیچه‌های دیگر، تصاویر هر سه پیامبر را می‌توان در ردیف نخست این اثر مشاهده کرد. همچنین برخلاف دیگر قالیچه‌ها، هیچ یک از پیامبران با اهداف سیاسی و مذهبی حذف نشده‌اند. بنابراین با توجه به ویژگی شاخص این اثر و با لحاظ کردن این مطلب که به دو زبان فارسی و فرانسوی بافته شده است، در این پژوهش به آن پرداخته می‌شود. در این قالی در میان رهبران جهان و کسانی که در سرنوشت جهان تأثیرگذار هستند، هر سه پیامبر ادیان توحیدی قرار دارند. لذا این پژوهش به دنبال پاسخ به این سوال است که با توجه به ترکیب‌بندی پیکره‌ها، پیامبران ادیان توحیدی در قالی چه جایگاهی دارند؟ بنابراین در این پژوهش سعی بر آن است که تبیین نقش پیامبران در قالی موردنظر پرداخته شود. از آن‌جا که در میان تصاویر موجود در قالی‌های مشاهیر، حذف و جانشینی در میان تصاویر پیامبران رخ می‌دهد و با توجه به آن‌که از این نمونه قالیچه تعداد بسیاری بازتولید شده است، لذا شناخت آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. زیرا در تکثیر هر اثر هنری، علتی نهفته است و تکثیر وسیع قالیچه‌های مشاهیر با ایجاد تغییراتی در آن، نشان‌دهندهٔ ارزش و اهمیت آن‌ها در دورهٔ قاجار بوده است. از آن‌جا که یکی از ارکان جامعه در دورهٔ قاجار مذهب بوده و تغییر اصلی در متن قالیچه‌های مشاهیر در تعداد پیامبران است و با توجه به آن‌که قالیچهٔ کارخانهٔ میلانی یکی از معدود قالیچه‌هایی است که هر سه پیامبر توحیدی در کنار هم قرار دارند، مطالعهٔ آن از اهمیت زیادی برخوردار است. بنابراین، پژوهش بر این قالیچه در کنار دیگر قالیچه‌های بافته‌شده در این دوره، در شناخت هنر دورهٔ قاجار و نقش مذهب در آن زمان، لازم و ضروری است.

۱-۱. روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف توسعه‌ای است و اطلاعات پژوهش به شیوهٔ کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند. روش این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است ولیکن برای رسیدن به نتیجه مطلوب، از تطبیق میان قالیچه‌های دیگر نیز استفاده کرده است. تطبیق در این پژوهش از نوع عرضی و همزمانی است. از آن‌جا که از این دوران معدود قالیچه‌هایی موجود هستند که تصویر هر سه پیامبر ادیان توحیدی در آنها کار شده باشد، بنابراین قالیچهٔ بافته‌شده در کارخانهٔ میلانی به دلیل نقش پررنگ گفتمان مذهبی و حضور هر سه پیامبر ادیان توحیدی با نمونه‌گیری هدفمند برای مطالعهٔ موردی انتخاب شد. برای تحلیل تصویر، گفتمان‌های رایج در دوران قاجار با تأکید بر گفتمان مذهبی که نقش مهمی در شکل‌گیری تصویر داشتند، مورد بررسی قرار می‌گیرند. پس از تحلیل شرایط دورهٔ قاجار، قالیچه موردنظر پژوهش، توصیف و در تطبیق با قالیچه‌های دیگر، جایگاه پیامبران در این آثار تحلیل می‌گردد.

۲-۱. چارچوب نظری پژوهش

با توجه به آن‌که تأکید این پژوهش بر ادیان توحیدی و نقش آنان بر شکل‌گیری قالیچهٔ مشاهیر کارخانهٔ میلانی است، بنابراین برای رسیدن به تحلیل مناسب، ابتدا گفتمان‌های رایج در دورهٔ قاجار معرفی می‌گردند. با توجه به تأکید بر ادیان توحیدی و جایگاه این ادیان، گفتمان مذهبی و جایگاه دیگر ادیان به شکل مبسوط‌تری بررسی می‌گردد. بدین منظور، هر سه دین توحیدی و تأثیر آن‌ها بر هنرهای دورهٔ قاجار با تأکید بر دست‌بافته‌ها شرح داده می‌شوند تا از این طریق بتوان به ایدهٔ درون اثر برای قراردادن پیامبران توحیدی در ردیف نخست پی برد.

پهنای
میان

نقش پیامبران در قالی رهبران
جهان، بافته‌شده در کارخانهٔ
میلانی کرمان در دورهٔ قاجار،
۱۶۶-۱۵۵

۳-۱. پیشینه پژوهش

تاکنون تحقیقات متعددی دربارهٔ قالیچه‌های تصویری انجام شده است از جمله: شایسته‌فر و صباغ‌پور (۱۳۹۰) در مقاله «بررسی قالی‌های تصویری دوره قاجار (موجود در موزه فرش ایران)» ده نمونه از قالی‌های این دوره را بررسی کرده و به یک نمونه از قالیچه‌های مشاهیر نیز پرداخته‌اند. عرفان‌منش، امانی و امانی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل قالیچه مشاهیر محفوظ در کاخ نیاوران با تأکید بر جایگاه حضرت محمد(ص) و حضرت عیسی(ع) بر اساس آراء جانث ولف»، به یک نمونه از قالیچه‌های مشاهیر دوره قاجار پرداخته و گفت‌مان باستان‌گرایی را از گفت‌مان‌های تأثیرگذار بر قالی مذکور دانسته‌اند. تیکدری‌نژاد (۱۳۹۴)، در پایان‌نامه «مطالعه تطبیقی قالی‌های تصویری کرمان و کاشان از لحاظ فرمی و محتوایی (اواخر قاجار تا اواخر پهلوی)» به تطبیق قالی‌های دو منطقه پرداخته و سه تخته فرش مشاهیر را نیز مطالعه کرده است. در این بررسی، بیش‌تر مطالعات فرمی و سبک‌شناسانه مدنظر بوده است. کشاورز افشار (۱۳۹۴) در مقاله «تکثیر مکانیکی اثر هنری در عصر قاجار و تأثیر آن بر فرش ایران»، به تغییرات فرمی در قالیچه‌های دوره قاجار پرداخته که این تغییرات را در نتیجه ارتباط با غرب، پیشرفت تکنولوژی و تولید انبوه عنوان نموده است. ایمانی، طاووسی، چیت‌سازان و شیخ‌مهدی (۱۳۹۴) در مقاله «گفت‌مان باستان‌گرایی در نقوش قالی‌های تصویری دوره قاجار»، گفت‌مان باستان‌گرایی را از جمله گفت‌مان‌های مسلط در دوره قاجار مطرح نموده‌اند که روی نقوش و تغییرات فرمی آن‌ها، تأثیر بسیاری گذاشته است و استفاده از تصویر شاهان و روایات اسطوره‌ای را تحت تأثیر این گفت‌مان دانسته‌اند. عارف‌پور (۱۳۹۰)، در مقاله «اسطوره یگانه در قالی سلاطین» به یکی از قالیچه‌های مشاهیر پرداخته و حضور احمدشاه در قالیچه را دارای اهدافی خاص دانسته‌اند از جمله معرفی وی به‌عنوان پادشاهی اسطوره‌ای که چنین تصویری از وی باعث شده او را چون قهرمانی اساطیری به جامعه بشناساند. لاکسیوا (۲۰۰۷) در مقاله «تصاویر در فرش ایرانی: از شکل‌های تزئینی تا پرتره»^۱ به دو قالی مشاهیر موجود در موزه مسکو و قالیچه موجود در موزه فرش تهران پرداخته و در پژوهش قالی موزه فرش، پیش‌متن دیگر قالی‌ها را در نظر گرفته است. در این مقاله به اهمیت باستان‌گرایی در قالیچه‌ها و کم‌رنگ‌شدن اسلام در متن قالیچه اشاره داشته که با توجه به گفت‌مان آن دوره تولید شده است. عرفان‌منش و بزلی (۱۳۹۵)، در مقاله «بررسی بیش‌منتبت در فرش‌های تصویری دوره قاجار با موضوع مشاهیر» با توجه به پیش‌متن قالی و بررسی تغییرات در قالی‌های بازتولیدشده، به این نتیجه دست یافتند که این حذف و اضافه‌شدن پیکره‌ها برای دستیابی به هویت ایرانی بوده است. زکریایی کرمانی (۱۳۹۱)، در پایان‌نامه «مطالعه گفت‌مانی فرش کرمان از منظر نشانه‌شناسی دیداری»، نظام گفت‌مانی فرش را به سه دسته فرهنگ، طبیعت و دین تقسیم کرده است و با توجه به مؤلفه‌هایی که در هر زمینه قرار داده، به تحلیل یک قالیچه از دیدگاه نشانه‌شناسی دیداری پرداخته است. مهم‌ترین بُعد در این تحلیل، قدرت در نظر گرفته شده است. آهنی، خزائی و عبداللهی‌فرد (۱۴۰۰) در مقاله «تحلیل نشانه‌های قدرت در قالی‌های تصویری دوره قاجار»، به چهار نمونه از قالیچه‌های تصویری این دوره پرداخته‌اند که یکی از آن‌ها، قالیچه مشاهیر است. این پژوهشگران به این نتیجه رسیده‌اند که قالی‌های تصویری، بیش‌تر جهت کسب مشروعیت پادشاه در جامعه و حفظ قدرت وی رواج یافته‌اند و با استفاده از برخی نمادها به دنبال انتقال مفاهیم قدرت بوده‌اند. علاوه بر آن، در سمینارهای مرکز ملی فرش، پژوهش‌هایی دربارهٔ قالیچه مشاهیر صورت گرفته است که در آن، پادشاهان ایران باستان در کنار بزرگان عالم بافته شده‌اند. با توجه به تحقیقات انجام‌شده، می‌توان این‌گونه بیان کرد که این پژوهش بدیع است زیرا از بُعد گفت‌مان مذهبی، اثر را مورد تحلیل قرار می‌دهد. در کمتر پژوهشی، به نقش گفت‌مان مذهبی و تأثیر آن بر هنر دوره قاجار با تأکید بر قالی‌بافی پرداخته شده است و بیش‌تر تحقیقات انجام‌شده بر نقش گفت‌مان باستان‌گرایی تأکید دارند. لذا برای شناخت هنر قاجار، بررسی نمونه‌هایی که تحت تأثیر این گفت‌مان خلق شده‌اند، ضروری به نظر می‌رسد.

۲. گفت‌مان‌های رایج در دوره قاجار و تأثیر آن‌ها بر هنرهای رایج با تأکید بر قالی‌بافی

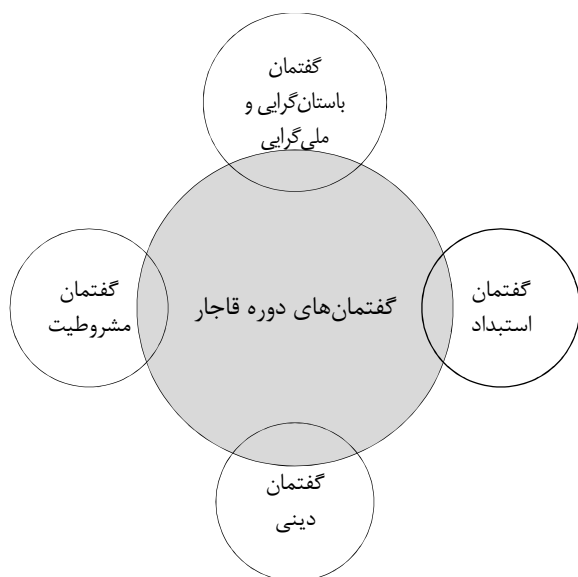
در کنار اهمیتی که دین اسلام و اقلیت‌های مذهبی از جمله یهود و مسیحیت در دوره قاجار داشتند، برای تحلیل قالیچه نیاز است به اندیشه و گفت‌مان رایج در دوره قاجار که در شکل‌گیری قالیچه‌های تصویری به‌خصوص قالیچه‌های مشاهیر، بزرگان و پادشاهان تأثیر داشته است، پرداخته شود. از آن‌جا که این زمان، دوره‌ای است که میان جاذبه‌های نو و حفظ ارزش‌های کهن قرار دارد، بنابراین هنرهایی که در این دوره تولید می‌شوند بین این دو در نوسان هستند (کدی ۱۳۸۱، ۹). در این دوره، به‌ویژه از زمان فتحعلی‌شاه بود که می‌توان گفت در مناسبات بین‌المللی روابط جدیدی باز شد. انقلاب فرانسه و دیگر انقلاب‌هایی که در اروپا به وقوع پیوستند مربوط به این دوره است. هم‌چنین در این دوره، رابطه ایران با دولت‌های غربی، موجب شد تا در افکار ایرانیان عقاید جدیدی ظهور کند (شمیم ۱۳۷۵، ۱۶۱-۱۸۲). از جمله پیامدهای ارتباط با غرب را

می‌توان رواج روزنامه‌خوانی و ورود صنعت چاپ دانست که به بیداری ذهن ایرانیان کمک بسیاری کرد (انصاری ۱۳۹۱، ۲۰۵). افزون بر آن، کشفیات باستان‌شناسی در این دوره نیز باعث رواج گفتمانی تحت عنوان باستان‌گرایی گردید. هم‌چنین به دلیل ضعف جامعه قاجار، «گفتمان جامعه قاجار به سمت و سوی هویت ایرانی پیش رفت و برای اینکه این گفتمان موفق شود، باستان‌گرایی و بازگشت به گذشته ایران، بعنوان تمایز با اعراب، بعنوان دال مرکزی، در جامعه رواج یافت» (ایمانی و همکاران ۱۳۹۴، ۳۵). از این دوران است که کتب چاپ سنگی مانند آثار عجم تألیف فرصت‌الدوله شیرازی به تصویرسازی این کشفیات پرداخته و منبع الهام هنرمندان از جمله قالبیافان می‌گردد. این گفتمان در کنار موارد مذکور باعث رواج تصاویری از شاهان ایران باستان در بسیاری از هنرها شد. این تحولات و دیدگاه‌های پدیدآمده تا عصر میرزا تقی‌خان ادامه یافت و آشنایی با فرهنگ و تمدن غرب بیشتر گشت (آدمیت ۱۳۵۱، ۱۳-۱۵). افزایش این ارتباطات و اوضاع کشور، باعث گردید در دوره ناصرالدین شاه، طبقه متجدد رشد یابد و در حکومت پس از آن یعنی دوره مظفرالدین شاه نیز، افزایش این طبقه و افزایش سفرهای اروپایی باعث گردید که فرهنگ غرب بر ایران تأثیرات بسیاری داشته باشد (ناصری ۱۳۵۷، ۱۹).

فرهنگ غرب تنها از طریق این مسافرت‌ها و ارتباطات، در حال افزایش در میان مردم نبود بلکه در این دوران شاهد تأسیس و حضور شرکت‌ها و عوامل خارجی در امر تجارت هستیم. این مهم باعث گردید شرکت‌های مذکور نقش بسیاری در تولید کالاها داشته باشند. از مهم‌ترین شرکت‌ها و کمپانی‌های تولید قالی «زیگلر»^۲، «شرکت شرق»^۳ و «نیرکوکاستلی و برادران» بودند که در تولید و صادرات قالی نقش مهمی ایفا کردند. در اثر رقابت‌های مختلف میان این شرکت‌ها، تغییراتی نیز در نقوش قالی‌ها ایجاد گردید (راوندی ۱۳۸۲، ج. ۵: ۲۲۰). رواج قالی و تجارت آن در این دوره باعث گردید قالی نه تنها در صادرات ایران نقش مهمی ایفا نماید بلکه در نقاشی و عکاسی نیز نمود بسیاری پیدا کند (ژوله ۱۳۸۱، ۱۸-۱۹). افزایش طبقه متجدد، ارتباط با غرب و رشد صنعت قالی، باعث شد حکمرانانی چون بهجت‌الملک، عبدالحسین میرزا فرمانفرما، سردار اسعد بختیاری نیز وارد تجارت این صنعت شوند (احمدی ۱۳۶۸، ۱۵۶-۱۵۸؛ زکریایی، شعیری و فروغی ۱۳۹۱، ۲۴). به‌عنوان نمونه‌ای از تأثیر این حکام آورده‌اند که «در زمان حکومت فرمانفرما، قالی کرمان ترقی کلی کرد به‌طوری که اغلب بزرگان کارخانه قالی بازکردند» (احمدی ۱۳۸۶، ۲۲۵). لذا این هنر در کرمان و دیگر شهرها، در دو دوره محمدعلی‌شاه و احمدشاه قاجار اوج و تعالی پیدا کرد. همان‌طور که ذکر شد از جمله گفتمان‌های این دوره و تأثیراتی که براساس ارتباط با غرب و انقلاب‌های ذکرشده رخ داد، گفتمان باستان‌گرایی است. در کنار جایگاه ویژه باستان‌گرایی و در اثر مراوده‌های فرهنگی و اقتصادی با غرب و جریان‌های روشنفکری، در این دوره تمایل به هنر انسان‌گرا و پیکرنگاری به دلیل ارتباط با غرب افزایش پیدا می‌کند (محمدی و کیل ۱۳۹۳، ۲۶۹-۲۷۲). بنابراین بافت چهره پادشاهان، پیکره آنان و حکمرانان در قالیچه‌های تصویری در این دوره رایج گردید و این صنعت در سال ۱۳۳۸ ه.ق به حد اعلای مرغوبیت خود رسید (نجمی ۱۳۸۱، ۵۵۰).

از جمله دیگر گفتمان‌های رایج در دوره قاجار، گفتمان مشروطیت است. این گفتمان «در نیمه دوم عصر ناصری شکل گرفت و کمی بعدتر و در عصر مظفرالدین شاه به گفتمان هژمونیک آن دوره تبدیل شد» (سجودی و مرادی ۱۳۹۱، ۹۴). انقلاب مشروطه، بیانگر اولین برخورد مستقیم بین فرهنگ غرب و فرهنگ سنتی اسلامی در ایران است (نظری ۱۳۸۶، ۸۹). این گفتمان جدید با مفصل‌بندی قانون و بر پایه عدالت، آزادی و اصلاح شکل گرفت (سجودی و مرادی، ۱۳۹۱، ۹۸). با توجه به این گفتمان نیز قالیچه‌های بسیاری تولید شدند و از جمله شاخص‌ترین آن‌ها، تصویر میرزا کوچک خان جنگلی، از مبارزین در جریان مشروطه است. در این گفتمان جدید، گرایشاتی به غرب نیز مشاهده می‌گردد که در زمینه آثار هنری با ظهور کمال‌الملک و تأسیس هنرستان، این روند غربی‌شدن بیش‌تر گشت (گودرزی ۱۳۸۱، ۸۹). سجودی و مرادی، گفتمانی تحت عنوان استبداد را از گفتمان‌های این دوره در نظر می‌گیرند که شاه در رأس آن و ظل‌الله است و در مقابل گفتمان مشروطیت قرار دارد. آنان، ارکان این گفتمان را اراده ملوکانه، دربار و نقوش مردم به‌عنوان رعیت معرفی می‌کنند (سجودی و مرادی ۱۳۹۱، ۱۰۴). این گفتمان با توجه به قدرت و استبداد شاه در دوران مختلف نوساناتی داشته است. در این گفتمان نیز قالیچه‌های بسیار زیادی تولید شدند که شاه در مرکز آن‌ها قرار دارد، البته بیش‌تر قالیچه‌های بافته‌شده در این گفتمان در تعامل با گفتمان باستان‌گرایی بافته شده‌اند. همان‌طور که بیان شد دوره قاجار یک دوره بینابینی است که در آن هم تأثیر غرب زیاد است و هم مباحث دینی. در این دوره هم ارادت به معصومین (ع) و اهمیت آستان آن‌ها دیده می‌شود و هم پادشاهان قاجار سعی می‌کنند در آثار هنری گوناگون، خود را ادامه‌دهنده راه پادشاهان ایران باستان معرفی کنند. لذا گفتمانی که بیش از دیگر گفتمان‌ها موردنظر این پژوهش هست، گفتمان دینی است (نمودار ۱). در گفتمان دینی موردنظر پژوهش حاضر، دین

در قالب ادیان توحیدی در نظر گرفته شده است. بنابراین در این پژوهش به بررسی آن‌ها و نقشی که در دوره قاجار داشتند و تأثیر آن‌ها بر هنر فرش پرداخته می‌شود.

نمودار ۱: گفتمان‌های رایج در دوره قاجار (نگارندگان)

تصویر ۱: قالیچه دستبافت با موضوع واقعه کربلا، یزد، ۱۳۵×۱۰۵ سانتی‌متر (خشکنایی ۱۳۷۸، ۹۴)

۳. نقش گفتمان دینی (اسلام، مسیحیت و یهودیت) در دوره قاجار و تأثیر آن بر هنر این عصر

با توجه به آن‌که در قالی مورد نظر، نقش پیامبران توحیدی مدنظر است، نیاز است بیش از دیگر گفتمان‌ها به نقش گفتمان دینی در این دوره پرداخته شود. شمیم اذعان دارد که جامعه قاجار، جامعه‌ای کاملاً مذهبی بوده است (شمیم ۱۳۷۵، ۳۶۸) و پادشاهان قاجار در مشروعیت‌بخشیدن به حکومت خود برای ترویج مذهب و جلب نظر علما تلاش‌های بسیاری کرده‌اند. لذا با توجه به مذهبی بودن این جامعه، تصویر می‌توانسته است نقشی کلیدی در ترویج و رواج مذهب داشته باشد. البته از آن‌جا که در جامعه قاجار بیش از دیگر ادوار، مبلغین ادیان دیگر به خصوص مسیحیت آزادی داشتند، به نظر می‌رسد در این‌جا، مذهب را می‌توان با تسامح، دین نیز در نظر گرفت. در جامعه قاجار، قالی‌های بسیاری در ارتباط با ادیان مختلف از جمله یهودیت و مسیحیت بافته شده‌اند و بیش‌تر این قالی‌ها، با ارجاع به تصاویری که دارند در خدمت مذهب هستند. در این دوره، قالی‌هایی که با ارجاع به مذهب اسلام و با تأکید بر تشیع بافته می‌شوند، بیش‌تر قالی‌هایی هستند که برای مراسم خاص استفاده می‌شده و بیش‌تر به سبک نقاشی قهوه‌خانه‌ای بافته شده‌اند. به نظر می‌رسد این قالی‌ها و پرده‌نماها، بیش‌تر برای مراسم عزاداری سیدالشهدا و یا در قهوه‌خانه‌ها توسط نقالان استفاده می‌شده‌اند (تصویر ۱). چراکه در این دوره، تعزیه که نوعی هنر نمایشی است از جمله هنرهایی است که رواج گسترده‌ای یافته و هنرهایی که در خدمت آن هستند نیز در کنار آن رواج پیدا کردند.

هم‌چنین لازم به ذکر است در ابتدای دوره قاجار، مردم هم‌چنان پایبند شعائر مذهبی و آداب و رسوم بودند، چراکه این مردم هنوز از نفوذ جامعه غربی و تأثیر ویژه آنها دور مانده بودند (شمیم ۱۳۷۵، ۳۶۵). ولیکن از دوره فتحعلی‌شاه و با آغاز روابط جدید در مناسبات بین‌المللی، به تدریج آشنایی مردم با فرهنگ غرب بیش‌تر شد. هم‌چنین در این دوره، آزادی اقلیت‌های مذهبی از جمله مسیحیت بیش‌تر می‌شود. فرقی مسیحی که در این دوره در ایران فعالیت می‌کردند شامل: ارتدکس روسی، پروتستان آمریکایی، سوئیسی و انگلیسی و کاتولیک فرانسوی می‌شدند (غفاری ۱۳۶۸، ۱۳۱) و ایران در این دوره به شکل یکی از کانون‌های رقابت و فعالیت هیأت‌های مسیحی درآمد (احمدی ۱۳۷۸، ۶۸). در این دوره، مسیحیان، مورد حمایت شاهان و شاهزادگان قرار گرفتند که می‌توان به ناصرالدین شاه، عباس میرزا و مظفرالدین شاه اشاره کرد. این پشتیبانی از مسیحیان و حمایت از آنان، تا اندازه‌ای بود که عباس میرزا با کاهش مالیات ارامنه و تعیین موقوفات برای کلیسا، کمک بسیار زیادی به بازگشت مهاجرین ارمنی به ایران کرد (کاظمی تاری ۱۳۹۰، ۱۸۷). هم‌چنین در زمان وزارت امیرکبیر، اقلیت‌های مذهبی که در ایران به سر می‌بردند از حقوق اجتماعی یکسانی برخوردار بودند (آدمیت ۱۳۵۱، ۴۳۵). مسیحیت در کنار تأثیراتی که در جامعه قاجار داشت و با آزادی‌های

نسی که به آنان داده شد، در کارگاه‌های هنری نیز نفوذ پیدا کرده و کالاهایی برای خویش تولید می‌کرد. از جمله این کالاها که اذعان گردیده است جنبهٔ تعلیمی نیز داشته‌اند، منسوجاتی است با تصاویر حضرت مریم و حضرت عیسی (ع) (کشاوری و سامانیان ۱۳۸۶، ۹۲) (تصویر ۲). آنان اشاره می‌کنند که اکثر تصاویر استفاده‌شده در منسوجات که با آیین‌ها و شاعران دینی در ارتباط است، جنبهٔ یادمانی، تعلیمی و اعجاز‌آمیز دارند که می‌تواند در حکم یک شمایل باشد.

تصویر ۱: گلدوزی^۴ تشکیل شده از پشم و ابریشم، رشت، حضرت مریم و فرزندش، ۱۲۷۸ ق.م، ۲/۴۳×۱/۶۷ متر (Sakhai 2008, 390)

دربارهٔ نقش اقلیت مذهبی دیگر که یهودیان هستند می‌توان گفت که آنان در اواخر دورهٔ قاجار، نقش مهمی در امر تجارت داشتند. یهودیان همیشه در تجارت نقش مهمی ایفا می‌کردند و نخستین رابطهٔ تجاری ایران با آنان به قرن ۶ ق.م می‌رسد (Gilbert 1993, 11). با این وجود، در دورهٔ فتحعلی‌شاه و محمدشاه، یهودیان مورد آزار قرار می‌گرفتند و برخی از آنان برای آن‌که از این فشار رهایی پیدا کنند ظاهراً به اسلام ایمان آوردند. این فشارها، حدوداً پس از سفر ناصرالدین شاه به اروپا و به‌خصوص در دورهٔ مظفرالدین شاه کاسته شدند. در سفری که ناصرالدین شاه به اروپا داشت، اتحادیهٔ جهانی یهودیان از وی خواست تا به وضع یهودیان ایران رسیدگی بیش‌تری شود (سهمیم ۱۳۷۵، ۶۰). البته وی اذیت و آزار یهودیان را نپذیرفت و این خبر را تکذیب کرد با این وجود، رسیدگی به حال یهودیان و تأسیس مدرسهٔ الیانس تا دورهٔ پس از وی، محقق نشد. با مزایایی که در این دوره به یهودیان داده شد، آنان نسبت به گذشته وضع بهتری یافتند و توانستند در امور تجاری نیز وارد شوند. از جمله کالاهای ایرانی که در این دوره در صادرات اهمیت ویژه‌ای داشت، قالی بود و قسمتی از این امر در تجارت به یهودیان داده شد (عیسوی ۱۳۶۹، ۴۷۲-۴۷۵). همچنین به‌عنوان هدیه به دیگر اقلیت‌ها نیز اهمیت ویژه‌ای داشت. در این دوره، ناصرالدین شاه، فرشی به پزشک یهودی خود، نورمحمد اهدا می‌کند که طرح آن برگرفته از دین یهود و هنر ایرانی است و به نوعی در این هدیه، همزیستی میان دو دین اسلام و یهود را می‌توان مشاهده کرد (قمقلاقی و همکاران ۱۳۸۹، ۱۰۳). لذا می‌توان گفت با آن‌که یهودیان مانند مسیحیان به‌خصوص کاتولیک‌ها جایگاه ویژه‌ای نداشتند به‌دلیل ورود به تجارت فرش، توانستند تأثیر زیادی بر طرح و نقش آن بگذارند. در این دوره، قالی‌های بسیاری توسط یهودیان و در کارگاه‌های آنان تولید شد. بسیاری از این قالی‌ها جنبهٔ عبادی داشته و به‌نظر می‌رسد در کنیسه‌ها از آن‌ها استفاده می‌کردند (تصویر ۳).

۴. توصیف پیکرهٔ مطالعاتی

پیکرهٔ مطالعاتی این پژوهش، قالیچه‌ای است که به‌نام مشاهیر یا رهبران جهان شناخته شده است. این قالیچه، بافت کارخانهٔ میلانی کرمان است که در اندازهٔ ۲/۴۳×۱/۵۲ متر با کرک پشمی بافته شده است. متن کلامی در قالیچه به دو زبان فارسی و فرانسوی بافته شده است. امضای اصلی که نام کارخانهٔ میلانی است، در بالای قالیچه به زبان فرانسوی و در پایین حاشیهٔ بزرگ‌تر به زبان فارسی بافته شده است. قالیچه شامل سه حاشیهٔ اصلی است. اگر جهت خوانش از بیرون به درون در نظر گرفته شود، بیرونی‌ترین قسمت، حاشیهٔ باریکی است پوشیده از نقوش ختایی. در این حاشیه، در بالا به فرانسوی نوشته شده است: «کارخانهٔ میلانی کرمان»^۵. قسمت دوم و حاشیهٔ بزرگ‌تر شامل ۵۴ شمشه است که درون هر یک از آن‌ها نام یکی از بزرگان جهان با عددی در کنار آن نوشته شده است. اعداد اختصاص یافته به پیامبران، (۱ موسی، ۲ سلیمان و ۱۸ حضرت محمد(ص) است و آخرین شماره یعنی ۵۴ به ناپلئون اختصاص دارد. حاشیهٔ باریک دیگر، شامل ۵۵ کتیبهٔ هم‌اندازه و دو کتیبهٔ بزرگ است. درون کتیبه‌های کوچک، ک نام بزرگان به زبان فرانسوی بافته شده است. درون کتیبهٔ بزرگ، نام کارخانهٔ میلانی آمده است. در زمینهٔ قالی، زیر سنتوری معابد یونانی، بزرگان جهان از موسی

تصویر ۲: ملکهٔ صبا و حضرت سلیمان، بافت کاشان، مربوط به اواسط قرن ۱۳ ه.ق (Felton 2002, 58)

تا ناپلئون بناپارت بافته شده‌اند. این افراد شامل پیامبران، پادشاهان، کاشفان، فرمانروایان و ... هستند. این اشخاص با همان شماره اختصاص گرفته به آنان در حاشیه، در زمینه نیز بافته شده‌اند با این وجود، قرارگیری آن‌ها براساس شماره نیست بلکه به نظر می‌رسد برمبنای جایگاه و اهمیت آن‌ها است. حضرت عیسی (ع) که در حاشیه، شماره‌ای به وی اختصاص نیافته، در زمینه در کنار حضرت سلیمان قرار گرفته است.

در ردیف اول، از راست به چپ، عمر خلیفه ثانی، حضرت محمد (ص)، حضرت عیسی (ع)، حضرت سلیمان و حضرت موسی (ع) قرار گرفته‌اند. حضرت محمد (ص) بر روی لباس خویش، علامت ماه یا قمر دارد؛ حضرت عیسی (ع) با شنلی ارغوانی و دستانی که به سوی مخاطب کشیده شده مشاهده می‌شود؛ حضرت سلیمان دست خویش را بالا برده و حضرت موسی (ع)، ده فرمان را به دست گرفته است. در زمینه دو متن، کلامی مشاهده می‌شود. در کنار حضرت عیسی (ع)، نام ایشان و به جای متن ده فرمان، نام حضرت موسی (ع) نوشته شده است. در سنتوری‌ای که این بزرگان زیر آن قرار گرفته‌اند، نوشته شده است: «برقرار باد زندگانی کنندگان عالم و پاینده باد بزرگان مشاهیر عالم» (جدول ۱). زمینه و حاشیه‌های قالی، مملو از گل است و به سبک قالی‌های کرمان کار شده است. با توجه به آن‌که در قالیچه به بررسی جایگاه پیامبران ادیان توحیدی پرداخته می‌شود، نیاز است جایگاه این ادیان در دوره قاجار و ارتباط آنان با قالی و قالی‌بافی در این دوره مشخص گردد.

جدول ۱: قالیچه رهبران جهان و جزئیات قالیچه (نگارندگان)

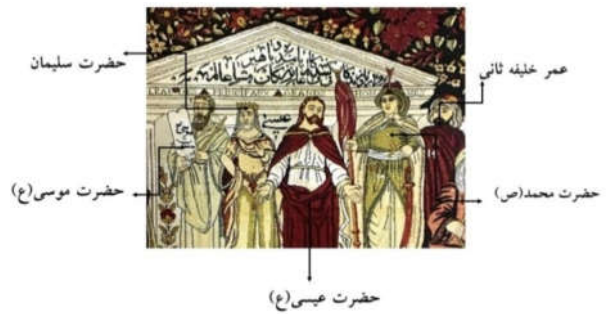
توضیحات	جزئیات زیر سنتوری قالی	تصویر قالیچه رهبران جهان
قالیچه مشاهیر، کرمان، ۱۳۳۵ ق. (Sakhai 2008, 106)		
امضای قالیچه؛ کارخانه میلانی کرمان به دو زبان فارسی و فرانسه		

۵. تجزیه و تحلیل قالی رهبران جهان

از جمله قالیچه‌های مشاهیر، قالیچه کارخانه میلانی کرمان است. در این قالیچه، در ردیف اول، پیامبران ادیان توحیدی قرار گرفته‌اند و در ردیف‌های بعدی کاشفان، فرمانروایان و افرادی که نقش مهمی در جهان داشته‌اند، جای گرفته‌اند. از آن‌جا که تعداد افرادی که در جهان نقش داشته‌اند یقیناً بیش از ۵۴ نفر است و تعداد افراد مصور شده در قالی ۵۴ است، طراح، برای گزینش پیکره‌ها باید دست به انتخاب می‌زده است. همچنین برای چینش پیکره‌ها در قالی نیز باید دست به چیدمان دیگری می‌زده است. با توجه به آن‌که ترتیب قرارگیری پیکره‌ها در

قالی به ترتیب شماره نیست، پس جای گذاری هر پیکره در قالی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، از آن‌جا که پیکره‌های ردیف نخست در این پژوهش مورد نظر است، بیش‌تر به دلیل این ترکیب‌بندی پرداخته می‌شود.

در زیر سنتوری معبد در ردیف نخست، حضرت محمد(ص)، حضرت عیسی(ع)، حضرت سلیمان و حضرت موسی(ع) قرار گرفته‌اند. شماره‌های آنها ۱، ۲، ۱۸ است و نام حضرت عیسی(ع) در حاشیه نیامده است (تصویر ۵، الف). بنابراین، شماره‌ای به وی اختصاص داده نشده است. ولیکن به‌رغم نام وی در حاشیه، از نظر بصری حضرت عیسی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و نام وی و حضرت موسی در زمینه نیز تکرار شده است. در صورتی که در بیش‌تر قالیچه‌های بافته‌شده در این دوران، یا پیامبر اکرم(ص) حذف شده است مانند قالیچه‌های موزه فرش و قالیچه محفوظ در کاخ نیاوران (تصویر ۵، ج؛ جدول ۲ نمونه ۲) یا آن‌که تصویر و نام حضرت عیسی(ع) وجود ندارد (تصویر ۵، ب و جدول ۲، نمونه ۱) و در این دوره، معدود قالیچه‌هایی از جمله قالیچه کارخانه میلانی وجود دارد که هر سه پیامبر توحیدی در آن بافته شده باشند.

تصویر ۵: الف) جزئیاتی از حاشیه کارخانه میلانی؛ ب) جزئیاتی از قالیچه محفوظ در موزه فرش تهران؛ ج) جزئیاتی از قالیچه محفوظ در کاخ نیاوران (نگارندگان)

تصویر ۴: پیکره‌های قرارگرفته در ردیف نخست قالی (نگارندگان)

بهرحال ایرا
مناعن

نقش پیامبران در قالی رهبران جهان، بافته‌شده در کارخانه میلانی کرمان در دوره قاجار، ۱۶۶-۱۵۵

۱۶۲

جدول ۲: قالی‌های مشاهیر محفوظ در موزه فرش تهران و کاخ نیاوران (عرفان‌منش، امانی و امانی ۱۴۰۱، ۵۷)

توضیحات	جزئیات ردیف اول زیر سنتوری	قالی مشاهیر	
قالیچه مشاهیر، بافت کرمان، ۱۲۷۸ ه.ق (دادگر ۱۳۸۰، ۱۳۱)			۱
قالیچه مشاهیر، قرن ۱۴ ه.ق، محفوظ در کاخ نیاوران (نگارندگان)			۳

با این وجود، در تمام قالی‌ها پیامبران در ردیف نخست قرار دارند. از آن‌جا که قالی به دو زبان فارسی و فرانسوی است و به‌نظر می‌رسد سفارشی برای کشور فرانسه باشد، حضور تصویر حضرت عیسی(ع) و اهمیت نقش وی تا اندازه‌ای روشن می‌شود. ولیکن حضور افرادی که با مذهب رابطه نزدیکی دارند و از انبیاء و راهبران هریک از ادیان توحیدی شناخته می‌شوند، در هم‌نشینی یکدیگر و در ردیف نخست است که باید تحلیل گردد. هم‌چنین با توجه به موارد مذکور، ترتیب قرارگیری تصاویر در زمینه با ترتیب قرارگیری آن‌ها در حاشیه متفاوت است. بنابراین طراح برای هم‌نشینی پیکره‌ها، دست به انتخاب زده است. پیکره‌هایی که رابطه نزدیکی با مذهب به‌خصوص ادیان توحیدی دارند، به‌رغم شماره‌های متفاوتی که دارند، در کنار یکدیگر بوده و هر سه در زیر سنتوری معبد در ردیف نخست قرار گرفته‌اند. قرارگیری آن‌ها کنار هم می‌تواند بیانگر نقش مذهبی و رهبری دینی آن‌ها باشد که به سه دین اسلام، مسیحیت و یهود ارجاع می‌دهند. طراح، این چند پیکره را که در ردیف اول قرار دارند، از نظر بصری بزرگ‌تر از دیگران ترسیم کرده است و اندازه در تصویر نیز می‌تواند به نقش ویژه آن‌ها اشاره داشته باشد. هم‌چنین قرارگیری آنان در زیر مثلثی حاوی متن کلامی که به زندگی‌کنندگان عالم اشاره دارد، تأکید بیش‌تری بر آن‌هاست. با توجه به نیزه‌ها و اسامی آنان، پیکره‌ها در ردیف‌های بعدی، جنگجویان، کاشفان و فرمانروایان هستند. هم‌چنین گویی به لحاظ آن‌که آخرین شخص در قالی ناپلئون است و با توجه به رابطه ایران و فرانسه در زمان او، به‌نظر می‌رسد در آن دوره یا دوران بعد، در اثر روابط دو کشور، کارت پستال‌هایی از وی وارد ایران شده و این تصویر از روی آن‌ها بافته شده است یا آن‌که خاطره وی چنان محترم بوده که پس از وی، حاکم یا فرمانروای شاخصی قرار نداده‌اند، لذا آخرین پیکره در قالیچه ناپلئون است.

در این قالیچه، حضرت عیسی(ع) از دیگر پیامبران جایگاه والاتری دارند زیرا به‌نظر می‌رسد قالیچه برای کسانی بافته شده که گرایش به این مذهب داشته‌اند یا قالیچه توسط آنان بافته شده است. تماس‌های مکرر با غرب و حضور مسیحیان و مبلغین آن‌ها در ایران نیز جایگاه ویژه‌ای را به شمایل‌های دین مسیحیت در قالی‌بافی اختصاص داده است. هم‌چنین دوزبانه‌بودن قالیچه، می‌تواند بیانگر آن باشد که قالیچه، سفارشی از کشور فرانسه باشد یا هدیه‌ای برای آنان است. زیرا هر متن نوشتاری در قالیچه که به زبان فارسی نوشته شده به زبان فرانسوی هم بافته شده است. بنابراین با توجه به مذهب رایج آن کشور، جایگاه حضرت عیسی پررنگ‌تر است. این قالیچه با وجود دوزبانه‌بودن، به‌نوعی به جهانی فراتر از ایران اشاره دارد و پیغامی که می‌رساند فقط برای ایرانیان نیست بلکه پیغامی است برای جهان و آن‌چه در این قالیچه موردتوجه است این مطلب است که در بین تمامی رهبران جهان، جایگاه ویژه‌ای برای هر سه پیامبر توحیدی قائل شده‌اند.

یک دیدگاه برای قرارگیری پیامبران در نگاه اول آن است که طراح با قراردادن هر سه پیامبر در ردیف نخست، آنان را مهم‌ترین و تأثیرگذارترین افراد در جهان می‌داند که با حضور آن‌هاست که به‌نوعی دیگر افراد اهمیت پیدا می‌کنند. این سه دین توحیدی هستند که جهان را دربرگرفته‌اند و هم‌نشینی آن‌ها کنار یکدیگر می‌تواند به برپایی جهان و پایداری آن و دوام دیگر حکومت‌ها کمک کند. نقش هر سه پیامبر، حالتی ویژه دارد و گویی بیانگر تعلیم و هدایت دیگران هستند. آنان زیر سنتوری قرار گرفته‌اند تا پیام ویژه‌ای را به جهانیان عرضه کنند. با این وجود، هر سه پیامبر یک جایگاه ندارند بلکه جایگاه و ارزش بصری حضرت عیسی(ع) بیش‌تر است و با توجه به متن حاشیه و مقایسه آن با متون دیگر، این مهم آشکار می‌گردد که با استناد به عدم حضور نام حضرت عیسی(ع) در طراحی اولیه از قالیچه یا طرحی که هنرمند آن را مدنظر قرار داده، عیسی(ع) حذف شده بوده و طراح برای آن‌که سفارشی از فرانسویان قبول کرده یا هدیه‌ای به آنان بوده است، تصویری از پیامبر دین مسیحیت را نیز اضافه کرده و با توجه به رنگ پوشش وی، علاوه بر اضافه کردن وی، جایگاه ویژه‌ای نیز به او داده است. البته حضور حضرت عیسی(ع) در این قالیچه از نوع هم‌نشینی است نه جانشینی و اهمیت موضوع در این است که طرح قالیچه میلانی، طرحی جهان‌شمول است که دین یا مذهب خاصی را مورد توجه قرار نداده است و به هر سه دین آن‌چنان اهمیت داده که حاضر به حذف هیچ پیامبری در قالیچه نبوده است.

قالیچه مشاهیر با تأکید بر کارخانه میلانی، بیانگر نقش ویژه گفتمان دینی است و به‌نظر می‌رسد این قالیچه‌ها بیش از آن‌که تغییراتی را در دیگر پیکره‌ها ایجاد کنند، تغییرات را در پیامبران ایجاد کرده‌اند. به‌صورت کلی می‌توان گفت تصاویر پیامبران در قالیچه از چنان جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است که با توجه به آن‌که کجا و برای چه کسی تهیه می‌گردد، تغییر در پیکره‌های ردیف نخست یعنی پیامبران ایجاد کرده‌اند. گویی گفتمان دینی که کمتر به آن پرداخته شده است مشخص می‌کند که کدام پیامبران باید در قالیچه بافته شوند و مشروعیت‌بخشی کنند. لذا حضور هر سه پیامبر در قالیچه، بیانگر تعاملی است با جهان و با همه ادیان بزرگ زیرا در گفتمانی خلق شده است

که به تمام ادیان احترام گذاشته و همه را محترم شمرده و زبان قالی که چیزی فراتر از فارسی است نیز به این جهان‌شمولی کمک بیش‌تری کرده است.

دیدگاه دیگر می‌تواند این‌گونه باشد که طراح در راستای تحکیم هویت و مشروعیت‌بخشی به حکومت قاجار، به تلفیق اندیشه‌های مذهبی و سیاسی پرداخته است. به همین دلیل، پیامبران در میان حاکمان، شاهان و فرمانروایان جهان قرار گرفته و آن‌ها را در ردیف نخست قرار داده تا به کمک توسل به دین، کسب مشروعیت کنند. رواج تصاویری از رهبران جهان و دیگر پیامبران در کنار پیامبر اسلام (ص) می‌تواند به روابط قدرت میان هویت‌های جهانی نیز اشاره کند.

۶. نتیجه‌گیری

هر تصویری می‌تواند بیانگر اندیشه و گفتمانی باشد که در آن خلق شده است. این تصویر می‌تواند بر هر زمینه‌ای نقش بندد و گاهی برخی آثار هنری بیش از دیگر هنرها بیانگر اندیشه‌ی دوران خود هستند و شرایط اجتماعی و سیاسی آن دوره را بهتر بیان می‌کنند. از جمله این هنرها در دوره قاجار، قالی‌های تصویری هستند و از میان قالی‌های تصویری، قالی مشاهیر یا رهبران جهان جایگاه ویژه‌ای دارد. از جمله قالی‌های مشاهیر، قالی تولیدشده در کارخانه میلانی کرمان است. در نگاه نخست و با توجه به عنوان قالی و شکل سنتوری معبد، به نظر می‌رسد بزرگان جهان از جمله پادشاهان و رهبران، در مکانی گرد هم آمده‌اند. ولیکن با تدقیق در قالی می‌توان اشخاص را در سطوح مختلف مشاهده کرد. برخی در ردیف اول و برخی در ردیف‌های پایین‌تر قرار دارند. قرارگیری انسان‌ها در قالی براساس شماره نیست. بنابراین این که کدام پیکره در ردیف نخست قرار گرفته و کدام پیکره در ردیف‌های آتی و هم‌چنین هم‌نشینی پیکره‌ها نیز از اهمیت برخوردار می‌گردد و بیانگر اندیشه‌ای است که در پس قالی نهفته است. حال با توجه به آن که در ردیف نخست کسانی قرار دارند که ریشه در مذهب دارند و رهبر هر یک از ادیان توحیدی هستند و با توجه به آن که حذف و اضافه کردن پیکره در این نمونه قالیچه، بیش‌تر در ردیف نخست روی داده است، می‌توان گفت قالیچه موردنظر پژوهش در میان گفتمان‌های گفته‌شده بیش‌تر در گفتمان دینی جای می‌گیرد. در این گفتمان است که می‌توان این قالیچه را مورد خوانش قرار داد. البته گفتمان‌های رقیب چون باستان‌گرایی و ملی‌گرایی نیز در تولید نمونه‌های دیگر از این نمونه قالیچه بی‌تأثیر نبوده‌اند و حذف پیامبر و جانشینی حضرت عیسی (ع) به‌جای ایشان در نمونه کاخ نیاوران در گفتمانی دیگر معنا پیدا می‌کند. بنابراین در قالیچه میلانی، هم‌نشینی پیامبران توحیدی علاوه بر آن که به دلیل هم‌نشینی با رهبران جهان می‌تواند بیانگر اندیشه‌ای سیاسی نیز باشد، بیش‌تر بیانگر اندیشه‌ای مذهبی است که در پس قالی پنهان است. البته بیش از دین می‌توان به آزادی ادیان نیز اشاره کرد چراکه مانند دیگر قالیچه‌ها، یکی از پیامبران به دلیل تعصب دینی حذف نشده‌اند. این خود تحت‌تأثیر گفتمان دیگری نیز هست که در اواخر قاجار رواج یافت و آن گفتمان مشروطیت است که در آن به آزادی اقلیت‌های مذهبی و تساوی میان دیگر ادیان توجه شده است. این قالیچه که از تعامل گفتمان دینی و مشروطه خلق شده است، بیانگر همزیستی مسالمت‌آمیز ادیان و از آن فراتر، پایه و اساس جهان بر پایه این سه دین توحیدی است که در ردیف نخست قرار دارند و با توجه به نوشته سنتوری، اینان زنده‌کنند و زندگی‌کنندگان عالم هستند. هم‌چنین حضور پیامبران در کنار رهبران سیاسی می‌تواند به دلیل مشروعیت‌بخشی به حکومت وقت باشد.

پی‌نوشت‌ها

1. Images in Iranian carpet making : from ornament to portrait
2. Ziggler
3. O.C.M
4. Embroideries
5. Fabrique de Milani Kerman

منابع

۱. احمدی، حسین. ۱۳۷۸. «لازاربست‌های فرانسوی در ایران؛ بررسی زمینه‌های حضور و عملکرد (۱۲۵۴-۱۲۶۵ق)». تاریخ معاصر ایران. ۳ (۱۱): ۴۱-۶۸.

۲. احمدی، شیخ یحیی. ۱۳۸۶. فرماندهان کرمان. محمدابراهیم پاریزی (تصحیح و حاشیه). تهران: نشر علم.
۳. انصاری، جمال. ۱۳۹۱. فرهنگ ایران از آغاز تا پایان عصر پهلوی. تهران: سبحان نور.
۴. ایمانی، الهه، محمود طاووسی، امیرحسین چیت‌سازیان، و علی شیخ مهدی. ۱۳۹۴. «گفتمان باستانگرایی در نقوش قالی‌های تصویری دوره قاجار». گلجام. ش. ۲۸: ۲۳-۳۸.
۵. آدمیت، فریدون. ۱۳۵۱. اندیشه ترقی و حکومت قانون عصر سپهسالار. تهران: خوارزمی.
۶. آهنی، لاله، محمد خزائی، و ابوالفضل عبداللهی‌فرد. ۱۴۰۰. «تحلیل نشانه‌های قدرت در قالی‌های تصویری دوره قاجار». پژوهش هنر. ش. ۲۱: ۱۷-۲۷.
۷. تیکدری‌نژاد، فائزه. ۱۳۹۴. «مطالعه تطبیقی قالی‌های تصویری کرمان و کاشان از لحاظ فرمی و محتوایی (اواخر قاجار تا اواخر پهلوی)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، طراحی فرش، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کاشان.
۸. خشکنابی، رضا. ۱۳۷۸. ادب و عرفان در قالی ایران. تهران: انتشارات صدا و سیما.
۹. دادگر، لیلیا. ۱۳۸۰. موزه فرش ایران. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور، موزه فرش ایران.
۱۰. راوندی، مرتضی. ۱۳۸۲. تاریخ اجتماعی ایران (پس از اسلام). مشهد: آیین تربیت.
۱۱. زکریایی کرمانی، ایمان. ۱۳۹۱. «مطالعه گفتمانی فرش کرمان از منظر نشانه‌شناسی دیداری». رساله دکتری پژوهش هنر. دانشکده هنر و معماری. دانشگاه تربیت مدرس.
۱۲. زکریایی کرمانی، ایمان، حمیدرضا شعیری، و شهرزاد فروغی. ۱۳۹۱. «بررسی تأثیرات تغییرات قدرت سیاسی بر تحولات فرش کرمان در عصر قاجار (با تأکید بر عصر نوزایی در فرش کرمان)». مطالعات تطبیقی هنر. ش. ۴: ۱۷-۳۵.
۱۳. ژوله، تورج. ۱۳۸۱. پژوهشی در فرش ایران. تهران: یساولی.
۱۴. سجودی، فرزانه، و بهار قاضی مرادی. ۱۳۹۱. «تأثیر گفتمان مشروطیت بر هنجارهای تصویری دوره قاجار». جامعه‌شناسی هنر و ادبیات. ش. ۱: ۹۳-۱۲۲.
۱۵. سهیم، هایده. ۱۳۷۵. «خاطرات یهودیان ایران». ایران‌نامه. ش. ۵۷: ۵۱-۷۶.
۱۶. شایسته‌فر، مهناز، و طیبه صباغ‌پور. ۱۳۹۰. «بررسی قالی‌های تصویری دوره قاجار (موجود در موزه فرش)». باغ نظر. ۸ (۱۸): ۶۳-۷۴.
۱۷. شمیم، علی‌اصغر. ۱۳۷۴. ایران در دوره سلطنت قاجار. تهران: انتشارات مدبر.
۱۸. عرفان‌منش، راهله، و کلثوم بزی. ۱۳۹۵. «بررسی بیش‌متنیت در فرش‌های تصویری دوره قاجار با موضوع مشاهیر». نقش‌مایه. ش. ۲۴: ۶۱-۶۶.
۱۹. عارف‌پور، فاطمه. ۱۳۹۰. «اسطوره یگانه در قالی سلاطین». کتاب ماه هنر، ش. ۱۶۰: ۳۶-۴۱.
۲۰. عرفان‌منش، ساحل، حامد امانی، و زهرا امانی. ۱۴۰۱. «تحلیل قالیچه مشاهیر محفوظ در کاخ نیاوران با تأکید بر جایگاه حضرت محمد(ص) و حضرت عیسی(ع) بر اساس آراء جانث ولف». فصلنامه هنر و تمدن شرق. ش. ۳۷: ۵۱-۶۰.
۲۱. عیسوی، چارلز. ۱۳۶۹. تاریخ اقتصادی ایران. ترجمه یعقوب آژند. تهران: نشر گسترده.
۲۲. غفاری، ابوالحسن. ۱۳۶۸. تاریخ روابط ایران و فرانسه از ترور ناصرالدین شاه تا جنگ جهانی اول (۱۳۳۳-۱۳۱۳ق). تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۲۳. قمقلقی، فائزه، ایمان زکریایی کرمانی، مهدی کشاورز افشار، و بیژن اربابی. ۱۳۹۸. «تحلیل گفتمانی تأثیرات فرهنگ دینی در فرش اهدایی ناصرالدین شاه به پزشک یهودی دربار ایران». گلجام. ش. ۳: ۸۵-۱۰۲.
۲۴. کاظمی تازی، تقی. ۱۳۹۰. «تأثیر زمینه‌های تاریخی، فرهنگی و اجتماعی بر همگرایی پیروان ادیان مختلف ایران (نمونه موردی ارمنی‌ها)». فصلنامه آفاق امنیت. ۱۲ (۱۲): ۱۷۱-۱۸۶.
۲۵. کدی، نیکی آر. ۱۳۸۱. ایران دوره قاجار و برآمدن رضاخان. ترجمه مهدی حقیقت‌خواه. تهران: ققنوس.
۲۶. کشاورز افشار، مهدی. ۱۳۹۴. «تکثیر مکانیکی اثر هنری در عصر قاجار و تاثیر آن بر فرش ایران». گلجام. ش. ۲۷: ۵-۲۱.

۲۷. کشاورز افشار، مهدی. سامانیان، صمد. ۱۳۸۶. «تحلیل شمایل‌شناسانه قالیچه تصویری حضرت مریم(س) و حضرت مسیح(ع)». گلجام، ۳ (۸): ۹۱-۱۰۶.
۲۸. گودرزی، مرتضی. ۱۳۸۱. جست و جوی هویت در نقاشی معاصر ایران. تهران: علمی فرهنگی.
۲۹. محمدی‌وکیل، مینا. ۱۳۹۳. «تأثیرات اومانیزم بر نقاشی قاجار». رساله دکترا. دانشگاه تهران.
۳۰. ناصری، حق‌وردی. ۱۳۵۷. زیر درخت نسترن. اوضاع اجتماعی ایران در زمان قاجاریان. تهران: سپهر.
۳۱. نجمی، شمس‌الدین. ۱۳۸۱. گاهشمار تاریخ کرمان. کرمان: مرکز کرمان‌شناسی.
۳۲. نظری، علی اشرف. ۱۳۸۶. «هویت مدرن و ظهور گفتمان مشروطیت در ایران». فصلنامه مطالعات ملی. ش. ۴: ۲۹-۵۴.
33. Felton, Anton. 2002. *Jewish Carpet*. Antique collectors Club.
34. Gilbert, Martin. 2002. *The Routledge Atlas of Jewish History*. 6th ed. London; New York: Routledge.
35. Lassikova, G.V. 2007. "Portrait carpets of Kerman as a propaganda tool of Sultan Ahmad Shah Qajar". International Conference on Oriental Carpets, ICOC Istanbul, Academic Program. Conference speech.
36. Panofsky, Erwin. 1972. *Studies in Iconology. Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. New York: Harper & Row.
37. Sakhai, Essie. 2008. *Persian Rugs and Carpets, the fabric life*. London: Antique Collectors Club.